

Pandemie jako sociologický problém: individuum, péče a proměny domova

Každý pátý člověk na světě zažil nějakou formu karanténních opatření v souvislosti s pandemií covidu-19. Ačkoliv pandemie zasáhla celý svět v podstatě ve velmi podobném rozsahu, její dopad na společnost je různý v závislosti na charakteru těchto opatření, jejich délce, ale také v závislosti na sociálním zázemí občanů, kteří se musejí s opatřeními nějak vypořádat. Některé státy například nepřistoupily k zavření škol vůbec, jiné – jako i Česká republika – patří k těm, v nichž děti vzdělávací zařízení v průběhu roku 2020 a 2021 navštěvovaly nejméně.

Kromě otázek ohledně chování veřejných institucí v době krize, na které se zaměří navazující monotematické číslo Sociologického časopisu, které ve stejném týmu a na základě našeho původního projektu připravujeme pro letošní podzim, tak covid-19 otevírá prostor pro sociologickou reflexi péče jako sféry na pomezí privátního a veřejného a právě skrze tento svůj charakter jako sféry, kde se odehrávaly důležité společenské změny. Především rozdíl mezi pečujícími – ať už zdravotnickým personálem nebo lidmi, kteří se starají o své blízké (děti, seniory, osoby vyžadující asistenci aj.) – a nepečujícími otevřel nové rozdělení společnosti, projevující se v různosti prožívání pandemie a s ním souvisejícím zhodnocováním politických a společenských nástrojů, jež jsou v jejím průběhu využívány.

Takřka každá sociologická komunita na světě hledala od roku 2020 odpovědi na otázky spojené s globální pandemií covidu-19 [Grasso et al. 2021; Petrillo 2021; Zartler, Suwada, Kreyenfeld 2022]. Předkládané monotematické číslo představuje první ze dvou plánovaných speciálních čísel věnovaných sociologické reflexi dopadů pandemie covidu-19 v České republice. Obě monotematická čísla usilují o to, přispět k již existující obsáhlé diskusi o změnách společnosti v důsledku pandemie a s nimi spojených nových regulačních mechanismech veřejné i privátní sféry. Ústředním zájmem tohoto speciálního čísla je proměna privátní sféry, a to z několika důvodů. V první řadě i zahraniční studie mapující pandemická opatření se vesměs shodují na tomto prolínání privátního a veřejného uvnitř domova [Durnová, Mohammadi 2021; Zartler, Suwada, Kreyenfeld 2022] a upozorňují na proměnu interakce i v rámci širší společnosti. V druhé řadě razance a intenzita karanténních opatření v Česku spolu se zavřenými školami skýtají bohatý empirický terén k výzkumu tématu péče.

V tomto kontextu došlo na jedné straně k proměně domova jako privátního prostoru založeného až na některé výjimky na oddělení od práce, vzdělávání a sociálního života. Pandemická opatření se opakovaně uchylovala k domovu jakožto místu, které lze využít v krizovém módu k práci, vzdělávání a zotavení ducha i těla. Ze sociologického hlediska měla tato opatření vliv na vnímání domova a také na změnu práce, dynamiky pracovních vztahů. Tyto proměny se následně

odrážely v dynamice mezilidských vztahů, které byly v mnoha případech častěji odkázány samy na sebe, nebo docházelo k proměně jejich charakteru. Ať už tyto proměny souvisely s přerozdělením pečujících úloh nebo změnou pracovního tempa, otevřely prostor pro hlubší sociologickou reflexi domova jako emoční sféry, jejíž prožívání je strukturováno četnými demografickými faktory.

Proměna domova během pandemie a karanténních opatření měla zásadní vliv na dynamiku partnerských vztahů. Pokud členové domácnosti mohli využít možnosti práce z domova (home office), docházelo k obměně každodenní interakce a rozdělení společného času. Práce z domova jako ústřední nástroj privátního i veřejného sektoru v reakci na pandemii tak skýtá prostor pro hlubší sociologickou reflexi partnerského života. Tohoto tématu se chopili Dominika Sladká a Martin Kreidl. V textu „Práce z domova, konflikty mezi prací a rodinou a kvalita partnerství v době pandemie covidu-19“ vycházejí z analýzy dat sebraných na konci roku 2020 v rámci pilotní studie *Současná česká rodina*. Studie poukazuje na propojení mezi nároky neplánované a vynucené práce z domova a pociťovanou spokojeností v partnerských vztazích. Během pandemie lidé častěji zažívali konflikty mezi pracovní a rodinnou sférou a častěji uvažovali o rozchodu s partnerem či partnerkou.

Dále se ve světle pandemie rodina ukazuje nikoli jako „základ státu“, ale jako jeho substitut: postavení rodiny v kontextu hroustících se veřejných institucí se mění a mění se i dynamika péče. Péče jakožto ústřední stavební kámen privátní sféry prošla v pozdně moderní době několika obměnami. Upozorňuje na ně nejen feministická sociologie [Fraser 2021; Outshoorn et al. 2012; Šmídová 2009], ale také feministická sociální teorie zamýšlející se nad dělbou privátního a veřejného [Dudová 2012; Linke 2011] a s ní souvisejícím slaďováním privátní sféry s veřejnou. V reakci na pandemii covidu-19 dochází k celkovému přehodnocení privátních sfér našeho života. Lockdowny¹ přicházely mimo jiné s apely na péči o blízké, zajištění výuky doma či slaďování času na práci a na péči a tato často velmi chaotická nastavení otevřela diskusi o péči a její institucionální podpoře.

Jedná se o příklady emoční práce, která, i když samozřejmě není nová, se nyní stala viditelnější díky dramatickému nárůstu rozsahu jak požadované emoční práce, tak počtu lidí, kteří jsou takovou situací ovlivněni. V tomto smyslu pandemie covidu-19 odhalila přetrvávající genderové nerovnosti v rozdělení neplacené pečovatelské práce. Skloubení domácí práce s domácím vzděláváním a péčí

¹ Pojem „lockdown“ je od března 2020 používán obecně jako označení pro hromadnou/ celostátní karanténu a později byl také mediálně užíván pro uzávěru veřejných prostranství, gastronomie či výrazné omezení volného pohybu osob v důsledku pandemie [viz také *Internetová jazyková příručka 2008–2022*]. Z hlediska sociologické analýzy je „lockdown“ zajímavý zejména jako požadavek veřejné sféry pro omezení volného pohybu osob a uzávěru míst, kde dochází k interakci obyvatelstva, přičemž toto omezení je považováno veřejností za nutné a z tohoto hlediska za obhájitelný společenský a politický nástroj pro regulaci pohybu a interakce obyvatelstva.

o děti a dalšími domácími pracemi pravděpodobně vede ke zhoršení duševního zdraví lidí s rodinami, zejména matek samoživitelek, jak ukazují mezinárodní výzkumy na toto téma [Xue, McMunn 2021]. Australský výzkum například ukázal [Czymara, Langenkamp, Cano 2021], že pandemie covidu-19 ovlivňuje ženy více než muže nejen na úrovni objemu práce (např. ženy zkracují více placených pracovních hodin než muži), ale také prostřednictvím zvýšené zátěže kognitivní úrovně práce, která není placená (např. ženy se více obávají práce v oblasti péče o děti, zatímco muži placené práce).

V kontextu těchto debat přináší Radka Dudová a Alena Křížková zásadní sondu do české společnosti v době pandemie. Text „Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost?“ vychází z analýzy rozhovorů s rodiči dětí mladších čtrnácti let, realizovaných od jara 2020 do léta 2021. Rodiče se v tomto období museli vyrovnávat s bezprecedentním přerušením „řetězů péče“ v důsledku uzavření významné části veřejných institucí a přesunutím značného objemu produktivní práce do sféry domova. Období pandemie tak mimo jiné vedlo ke zviditelnění péče a jejího propojení s pracovními vztahy. Text přitom poukazuje na existenci specifické temporality pandemie. Zatímco v průběhu první vlny na jaře 2020 rodiče zvýznamňovali vedle nejistoty a obav o bezpečí sebe a svých blízkých rovněž možnost prožít čas s rodinou mimo běžně strukturovaný čas, v dalších vlnách školních uzávěr a lockdownů byla potřeba zvládat zvýšený objem péče a rostoucí ekonomickou nejistotu artikulována jako „břemeno“ a zdroj genderových nerovností.

Na podobnou časovou dimenzi adaptace na krizovou situaci v organizaci péče poukazuje i text Hany Haškové et al., „Gender a změny v dělbě práce v domácnostech s dětmi v době pandemie covidu-19“, vycházející z polostrukturovaných rozhovorů s páry. Zatímco první týdny pandemie byly popisovány jako období vyžadující dočasné vystoupení z rutin organizace dělby práce, v delším časovém horizontu se páry spíše navracely k původním strategiím. Strategie a praktiky zvládnutí covidové krize v zajištění péče do výrazné míry odrážely především vzorce a přesvědčení o genderové dělbě práce, jež dotazovaní uplatňovali již v době před lockdownem. Oba uvedené texty tak naznačují, že období pandemie nevedlo k radikálnějšímu přehodnocení organizace péče ani genderové dělby práce v rodinách.

Závěrem dodejme, že předkládané studie jsou v českém prostředí prvními tohoto druhu, a doufáme, že budou inspirací pro další sociologickou diskusi ohledně pandemie, a to nejen v oblasti péče, ale i struktury postpandemické společnosti obecně.

Anna Durnová, Jaroslava Hasmanová Marhánková, Ondřej Císař

Literatura

- Czymara, C. S., A. Langenkamp, T. Cano. 2021. „Cause for Concerns: Gender Inequality in Experiencing the COVID-19 Lockdown in Germany.“ *European Societies* 23 (sup1): S68–S81, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1808692>.
- Dudová, R. 2012. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Durnová, A., E. Mohammadi. 2021. „Intimacy, Home, and Emotions in the Era of the Pandemic.“ *Sociology Compass* 15 (4): e12852, <https://doi.org/10.1111/soc4.12852>.
- Fraser, N. 2021. „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy.“ Pp. 34–41 in *Public Space Reader*. Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781351202558-6>.
- Grasso, M., M. Klicperová-Baker, S. Koos, Y. Kosyakova, A. Petrillo, I. Vlase. 2021. „The Impact of the Coronavirus Crisis on European Societies. What Have We Learnt and Where Do We Go from Here? – Introduction to the COVID Volume.“ *European Societies* 23 (sup1): S2–S32, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1869283>.
- Internetová jazyková příručka* [online]. 2008–2022. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 26. 7. 2022. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.
- Linke, G. 2011. „The Public, the Private, and the Intimate: Richard Sennett’s and Lauren Berlant’s Cultural Criticism in Dialogue.“ *Biography* 11–24, <https://doi.org/10.1353/bio.2011.0013>.
- Outshoorn, J., T. Kulawik, R. Dudová, A. Prata. 2012. „Remaking Bodily Citizenship in Multicultural Europe: The Struggle for Autonomy and Self-Determination.“ Pp. 118–140 in B. Halsaa, S. Roseneil, S. Sümer (eds.). *Remaking Citizenship in Multicultural Europe: Women’s Movements, Gender and Diversity*. Palgrave Macmillan UK, https://doi.org/10.1057/9781137272157_6.
- Petrillo, A. 2021. „Editoriale: un fatto sociale totale?: il ruolo dei sociologi al tempo della pandemia.“ Pp. 7–25 in *Editoriale: un fatto sociale totale?: il ruolo dei sociologi al tempo della pandemia*.
- Šmídová, I. 2009. „Úvodem k monotematickému číslu ‚Instituce genderu a gender institucí‘.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (4) : 645–647.
- Xue, B., A. McMunn. 2021. „Gender Differences in Unpaid Care Work and Psychological Distress in the UK Covid-19 Lockdown.“ *PLoS One* 16 (3): e0247959, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247959>.
- Zartler, U., K. Suwada, M. Kreyenfeld. 2022. „Family Lives during the COVID-19 Pandemic in European Societies: Introduction to the Special Issue.“ *Journal of Family Research*, 34 (1): 1–15, <https://doi.org/10.20377/jfr-808>.